

Б. Ботакараев¹, С. Моллақанағатұлы¹¹«Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы,
Ясауитану ғылыми орталығы, Түркістан, Қазақстан
e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com

ЯСАУИ ІЛІМІНДЕГІ ТАФАККУР МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақала Орта Азияның сопылық дәстүріндегі көрнекті тұлға Қожа Ахмет Ясауи іліміндегі «тафаккур» (терең ойлану, ішкі толғаныс) ұғымының орнын және оның атқаратын қызметін талдауға арналған. Ясауидің «Диуани-Хикмет» мұрасында көрініс тапқан тафаккур түсінігі тек жеке адамның рухани тазаруын ғана емес, сонымен бірге қоғамдық ахлақтың қалыптасуын көздейтін көпқабатты танымдық тұғырды ұсынады. Зерттеуде хикмет мәтіндері тарихи контекст аясында қарастырылып, тафаккурдың Құран мен хадистердегі негіздері және бұл ұғымның Ясауидің сопылық педагогикасындағы орталық рөлі айқындалады. Сонымен бірге, Ясауидің тафаккур тәжірибесінің сол дәуірдің әлеуметтік-мәдени кеңістігіндегі қызметі және түркі-мұсылмандық сопылық дәстүрге қосқан үлесі сараланады. Мақалада «Диуани-Хикметтегі» тиісті бәйіттерге сапалық мазмұндық талдау жүргізу арқылы тақырыптық ерекшеліктері ашылады. Зерттеу нәтижелері Ясауидің тафаккур ұғымы тек жеке мистикалық тәжірибемен шектелмей, қоғамдық ынтымақты, адамгершілік кемелденуді және «инсан-и кamil» идеалына жету үдерістерін бағдарлайтынын көрсетеді. Осы арқылы мақала Ясауи дүниетанымындағы тафаккурдың жеке де, ұжымдық та рухани тәжірибе ретіндегі қалыптасу қырларын айқындап, қазіргі сопылық зерттеулер мен исламдық ой тарихы үшін маңызды ғылыми үлес ұсынуды мақсат етеді.

Түйін сөздер: Ахмет Ясауи, тафаккур, сопылық, Диуани-Хикмет, ислам дүниетанымы, рухани тазару.

Б. Ботакараев¹, С. Моллақанағатұлы¹¹Мәжіліс «Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы, Ғылыми орталығы, Түркістан, Қазақстан

Түркістан, Қазақстан

e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com

مشكلة التفكير في تعاليم أ. يساوي

خلاصة: تتناول هذه المقالة تحليل مكانة مفهوم «التفكير» (التأمل العميق، والتفكير الباطني) ودوره في تعليم الشخصية البارزة في التقليد الصوفي لآسيا الوسطى، خوجة أحمد يساوي. يقدم مفهوم التفكير كما يتجلى في تراث يساوي «ديوان الحكمة» أساساً معرفياً متعدد الأبعاد لا يهدف فقط إلى التطهير الروحي الفردي، بل أيضاً إلى تشكيل الأخلاق المجتمعية. تدرس الدراسة نصوص يساوي في سياقها التاريخي، وتحدد أسس التفكير في القرآن الكريم والحديث النبوي، والدور المحوري لهذا المفهوم في التربية الصوفية لدى يساوي. كما يتم تحليل وظيفة ممارسة التفكير لدى يساوي في الفضاء الاجتماعي الثقافي لتلك الحقبة ومساهمته في التقليد الصوفي التركي الإسلامي.

من خلال إجراء تحليل نوعي للمحتوى للبيئات ذات الصلة في «ديوان الحكمة»، يتم الكشف عن الخصائص الموضوعية. تظهر نتائج البحث أن مفهوم التفكير لدى يساوي لا يقتصر على التجربة الصوفية الفردية فحسب، بل يوجه أيضًا عمليات التماسك الاجتماعي، والكمال الأخلاقي، وتحقيق مثال «الإنسان الكامل». وبهذه الطريقة، تهدف المقالة إلى تحديد ملامح تشكل التفكير كتجربة روحية فردية وجماعية في رؤية يساوي العالمية، وتقديم مساهمة علمية قيمة للدراسات الصوفية المعاصرة وتاريخ الفكر الإسلامي. الكلمات المفتاحية: أحمد يساوي؛ التفكير؛ التصوف؛ ديوان الحكمة؛ الرؤية الإسلامية العالمية؛ التطهير الروحي.

B.Botakarayev¹, M.Saipulla¹

¹ «Aziret Sultan» National Historical and Cultural Reserve-Museum,
Yasawi Studies Scientific Center, Turkistan, Kazakhstan
e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com

THE PROBLEM OF TAFAKKUR IN THE TEACHINGS OF A. YASAWI

Abstract This article analyzes the place and role of the concept of «tafakkur» (deep reflection, inner contemplation) in the teachings of one of the leading representatives of the Central Asian Sufi tradition, Khoja Ahmed Yasawi. The understanding of tafakkur, reflected in his work, the Divan-i Hikmet, represents a multilayered conceptual framework aimed not only at personal spiritual purification but also at shaping public morality. The study examines Yasawi's texts in their historical context, identifying the Qur'anic and hadith sources of tafakkur, as well as the central role of this concept in his Sufi pedagogy. Furthermore, the significance of tafakkur practice in the socio-cultural environment of the era and Yasawi's contribution to the development of the Turkic-Islamic Sufi tradition are analyzed. A qualitative content analysis of the relevant bayts of the Divan-i Hikmet reveals their thematic features. The results of the study demonstrate that Yasawi's understanding of tafakkur serves as a guide not only for individual mystical experience but also for strengthening social solidarity, moral improvement, and achieving the ideal of «insan-i kamil.» Thus, the article reveals how, in Yasawi's worldview, tafakkur is shaped as a personal and collective spiritual practice, making a significant contribution to contemporary Sufism studies and the history of Islamic thought.

Keywords: Ahmed Yasawi, tafakkur, Sufism, Divan-i Hikmet, Islamic thought, spiritual purification.

Б. Ботакараев¹, С. Моллаканатагулы¹

¹Национальный историко-культурный музей-заповедник «Әзірет Сұлтан»,
Научный центр по изучению Ясави, Туркестан, Казахстан
e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com

ПРОБЛЕМА ТАФАККУРА В УЧЕНИИ А.ЯСАВИ

Аннотация. Данная статья посвящена анализу места и роли понятия «тафаккур» (глубокое размышление, внутреннее созерцание) в учении одного из ведущих предста-

вителей суфийской традиции Средней Азии – Ходжи ахмеда Ясави. Понимание тафаккура, отражённое в его наследии «Дивани Хикмет», представляет собой многослойную концептуальную основу, направленную не только на личное духованое очищение, но и на формирование общественной нравственности. В исследовании тексты Ясави рассматриваются в историческом контексте, выявляются коранические и хадисные истоки тафаккура, а также центральная роль этого понятия в его суфийской педагогике. Кроме того, анализируется значение практики тафаккура в социально-культурной среде эпохи и вклад Ясави в развитие тюрко-исламской суфийской традиции. Путём качественного контент-анализа соответствующих бейтов «Дивани Хикмет» раскрываются их тематические особенности. Результаты исследования показывают, что понимание тафаккура у Ясави служит ориентиром не только для индивидуального мистического опыта, но и для укрепления общественной солидарности, нравственного совершенствования и достижения идеала «инсан-и камиль». Тем самым статья выявляет, как в мировоззрении Ясави тафаккур формируется как личная и коллективная духовная практика, внося значимый вклад в современные исследования суфизма и историю исламской мысли.

Ключевые слова: Ахмет Ясави, тафаккур, суфизм, «Дивани-Хикмет», исламская мысль, духовное очищение.

Кіріспе

Кожа Ахмет Ясауи XII ғасырдағы Орта Азияның діни әрі мәдени кеңістігінде тек сопы тұлға ғана емес, сонымен қатар түркі-исламдық дүниетанымның өзіндік негізін қалаушы қайраткер ретінде ерекшеленеді. Ол өмір сүрген дәуір Қарахандықтар мен Селжұқтар арасындағы саяси тартыстармен, көшпелі және отырықшы қауымдар арасындағы әлеуметтік айырмашылықтармен, сондай-ақ жаңа ғана ислам дінін қабылдаған түркі тайпаларының діни болмысын айқындауға деген ұмтылысымен сипатталды. Осындай көпқабатты тарихи жағдай Ясауидің рухани қызметінің қалыптасуына және оның сопылық ілімінің дамуына берік негіз қалады. Ясауидің «Диуани-Хикмет» мұрасы тек жеке мистикалық тәжірибенің жемісі ғана емес, сонымен бірге исламдық құндылықтарды түркі тілінде кең қауымға жеткізіп, халық діндарлығын қалыптастырған терең рухани-

мәдени мұра болып табылады. Оның дүниетанымында ақиқатқа ұмтылу ақыл мен жүректің үйлесімді әрекетіне сүйенеді. Бұл көзқарас бір жағынан Құран мен хадистердегі тафаккурға қатысты идеяларды негіз етіп алса, екінші жағынан көне түркі сенімдеріндегі табиғатпен үндестік пен адамның ғаламдағы орнына байланысты түсініктерді исламдық сипатта қайта пайымдайды. Сондықтан Ясауи ілімі исламның ақида және ахлақ негіздерін жергілікті мәдениетпен шебер тоғыстырған, медреселік білім мұрасын да, халықтық даналықтың рәміздік тілін де үйлестірген синтездік сипатқа ие.

Ясауи төңірегінде қалыптасқан Ясауи дәстүрлі кейінгі ғасырларда Анадолы, Балқан және Орта Азиядағы көптеген сопылық тариқаттардың өркендеуіне арқау болды. Бұл рухани мұра тек сопылықтың мистикалық қырларын ғана емес, сонымен қатар қоғамдық ынтымақты, адамгершілік

тұтастықты және рухани кемелденуді қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, Ясауи іліміндегі терең ойлау мен ішкі ізденістің мәнін тану оның тарихи әрі мәдени рөлін түсінудің негізгі тұжырымдамалық кілті болып табылады.

Тақырыпты тандауды дәйектеу

Қожа Ахмет Ясауидің дүниетанымдық мұрасы тек түркі-исламдық сопылықтың ғана емес, жалпы исламдық интеллектуалдық дәстүрдің маңызды тармақтарының бірі болып саналады. Алайда оның іліміндегі кейбір ұғымдар, әсіресе философиялық және мистикалық қырлары терең «тафаккур» секілді іргелі категориялар қазіргі күнге дейін жеткілікті деңгейде ғылыми тұрғыда зерделенген жоқ. Бұл ұғым Құран мен хадистерде көрініс тапқан рухани-ойлану тәжірибесінің Орта Азиядағы бейнесін түсіну үшін де, Ясауидің өзіндік педагогикалық тәсілін ашып көрсету үшін де негізгі мәнге ие. Сондықтан Ясауи дүниетанымындағы тафаккур ұғымын арнайы талдау оның жеке рухани ілімін ғана емес, сонымен қатар түркі халықтық сопылық дәстүрінің қалыптасуындағы зияткерлік негіздерді айқындауға мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда Орта Азия қоғамдары қарқынды әлеуметтік-мәдени өзгерістер кезеңін бастан өткеріп жатқан жағдайда дәстүрлі рухани мұраны жаңаша пайымдау қажеттілігі барған сайын артып келеді. Осы тұрғыдан Ясауидің тафаккур туралы көзқарасын зерттеу қазіргі адамның адамгершілік, қоғамдық және рухани ізденістеріне қосар үлесін айқындап қана қоймай, исламдық дүниетаным сабақ-

тастығын түсіну үшін де маңызды. Сонымен бірге Ясауи ілімінің діни саламен қоса, мәдени бірегейліктің қалыптасуында да атқарған рөлін ескерсек, тафаккур ұғымын зерттеу түркі-исламдық рухани дәстүрдің классикалық кезеңнен бүгінгі заманға дейінгі ықпалын бағамдау үшін аса қажет қадам болып табылады.

Мақсаты мен міндеттері

Зерттеуіміздің негізгі мақсаты – Қожа Ахмет Ясауи іліміндегі «тафаккур» ұғымының тарихи, философиялық және сопылық қырларын терең зерделеп, осы ұғымның түркі-исламдық дүниетанымындағы орнын және қызметін айқындау. Осы тұрғыда жұмыс Ясауи мәтіндерінде тафаккурдың жеке руханиятты қалыптастырудағы рөлін, қоғамдық ахлақтың орнығуына қосқан үлесін және адамның ақиқатқа ұмтылу жолындағы түрлендіргіш күшін ашып көрсетуді көздейді. Классикалық сопылық мұра мен қазіргі заманғы академиялық ізденістер арасында өзара байланысты көпір орнату. Осы арқылы исламдық дүниетаным сабақтастығын, түркі-исламдық рухани мұраның заманауи құндылықтармен тоғысу мүмкіндіктерін айқындап, қазіргі қоғамның рухани ізденістеріне тарихи тереңдігі бар көзқарас ұсыну міндеті қойылады. Сондай-ақ Ясауидің тафаккурға қатысты көзқарасын тек тарихи құбылыс ретінде емес, бүгінгі діни дүниетаным, ахлақ философиясы мен мәдени бірегейлік мәселелері тұрғысынан да өзекті анықтамалық ұстаным ретінде қарастыру арқылы ғылыми әдебиетке тың үлес қосу көзделеді.

Зерттеу әдіснамасы

Бұл зерттеу Қожа Ахмет Ясауидің «тафаккур» ұғымын көпқырлы тұрғыда талдау мақсатында сапалық зерттеу тәсілдеріне негізделеді. Алдымен тарихи-талдамалық әдіс қолданылып, XII ғасырдағы Орта Азияның әлеуметтік-мәдени және діни контексті жан-жақты қарастырылады. Осы шеңберде сол дәуірдің саяси құрылымы, исламның түркі тайпалары арасында таралу үдерісі және Ясауийя қозғалысының қалыптасуына ықпал еткен тарихи факторлар талданды. Зерттеудің негізгі өзегін мәтіндік талдау құрайды. Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани-Хикмет» еңбегі негізгі бірінші дереккөз болды. Осы еңбектегі «тафаккур» ұғымымен тікелей не жанама байланыстағы бәйіттер тақырыптық тұрғыдан жіктеліп, мазмұндық талдау жасалды. Сонымен қатар исламдық классикалық ойдағы тафаккур түсінігін айқындайтын Құран аяттары, хадистер және өзге сопылық әдебиет үлгілері салыстырмалы түрде қарастырып, Ясауидің өзіндік әдістемелік ұстанымы айқындалады.

Негізгі бөлім

Тафаккур түсінігі мен тәжірибе

Тафаккур – Құран мен хадисте исламдық дүниетанымда жиі айтылатын, Алланың бар болуы, сипаттары, жаратылысы, адамзаттың орны сияқты ұғымдарға терең ой жүгірту мен іштей ой салуды білдіретін ұғым. Тафаккур – исламдық дүниетаным дәстүрінде әрі рационалдық, әрі рухани процестерінде түсіндірілетін терең ойлану мен зерделеу амалы. Сөздік мағынасында «ойлану, ақылға

салу, белгілі бір мәселе жайлы терең толғану» дегенді білдіреді. Құран Кәрімде «тафаккур» және осы түбірден тараған сөздер көптеген аяттарда кездесіп, адамның жаратылысқа, өз болмысына және Құдайдың күдіретті көріністеріне ой жүгіртуге үндеу ретінде қолданылады. Әсіресе, «Әли–Имран» сүресінің 190-191 аяттарында көк пен жердің жаратылысында ой жүгірткендердің Алланың бар екендігі мен хикметін танитыны ерекше атап өтіледі. Осылайша тафаккур тек ақыл жүгірту ғана емес, иманды тереңдететін құлшылық сипатындағы рухани амал ретінде бағаланады. Классикалық ислам дәстүрінде тафаккурды кәламшылар мен сопылар айрықша мән берген тақырып ретінде қарастырған. Мутакәллимдер тафаккурды иман ақиқаттарын ақылдық дәлелдер арқылы танудың құралы санаған. Әсіресе Әшғари мен Матуриди мектептерінде адамның ақылдық қабілеттерін қолданып, Алланың барлығы мен сипаттарын ұғыну қажеттілігі баса көрсетіледі. Бұл тұрғыда тафаккур «нәзәр» (дәлелге сүйенген ойлану) және «истидләл» (ақылдық қорытынды шығару) ұғымдарымен тығыз байланысты.

Сопылық дәстүрде тафаккур көбінесе жүректің тазаруы мен илаһи ақиқатқа ұмтылу талпынысымен сабақтас. Ерте кезеңдегі сопылардың бірі Жүнәйд Бағдади тафаккурды «жүректің Алланың жаратылысындағы хикметтерді тамашалауы» деп сипаттайды. Баязид Бистми мен Сәһл әт-Тустари сияқты сопылар тафаккурды нәпсіні тазартудың негізгі құралдарының бірі деп санаған. Имам

Ғазали тафаккурды адамның жүрегін ғапылдықтан оятып, мағрифатуллаһқа жеткізетін қақпа деп түсіндіріп, кейде бір сәттік тафаккур жылдар бойғы нәпіл құлшылықтан артық болуы мүмкін екенін айтады. Бұл екпін тафаккурдың тек теориялық ақыл жүгірту ғана емес, жүректің терең интуициясымен ұштасқан практикалық таным екенін дәлелдейді. Тафаккурдың тәжірибедегі көріністері ислам сопылығында сан алуан формада байқалады. Сопы мәжілістерінде жасалатын зікір, мұрақаба (жүректің үнемі Алланың назарында екенін сезіну) және қылуат (инзиуа) амалдары тафаккурмен етене байланысты. Мұрақаба – адамның өз ішкі дүниесін Алланың үнемі бақылауында екенін сезініп, соны терең ой елегінен өткізуі. Осылайша тафаккур тек ғаламның тәртібіне қатысты сыртқы бақылау емес, нәпсінің ішкі шындығын ұғыну процесі болып табылады.

Философиялық қырынан тафаккур ислам философтары үшін де басты ұғымдардың бірі саналған. Әл-Кинди, әл-Фараби, Ибн Сина секілді ойшылдар тафаккурды ақылдың әрекеті ретінде қарастырып, метафизикалық ақиқатқа жетуде міндетті кезең деп есептеген. Мұнда тафаккур логикалық тұжырым мен ұғымдық талдау арқылы ақиқатқа ұмтылуды білдірсе, сопылықта ол көбірек интуитивті әрі тәжірибелік сипатқа ие. Бұл екі жақты көзқарас ислам өркеніетінде ақыл мен жүректің бірлігін бейнелейтін үйлесімді ой көкжиегін қалыптастырады. Әл-Кинди «Фәлсафаға кіріспе» атты еңбегінде ақылдың кемелдікке жетуін танымның негізгі

шарты деп сипаттайды. Ол «Ақиқатқа жету – ақылдың жүйелі ойлану (тафаккур) арқылы өзінің қабілетін кемелдендіруінің нәтижесі», – дейді [1, 47 б.]. Ал әл-Фараби болса, «әл-Мадина әл-фадила» еңбегінде тафаккур – ақылдың белсенді ақылмен (ақл фағал) байланысқа шығуы арқылы метафизикалық болмысты тануға жол ашатынын айтқан [2, 90 б.].

Тафаккурдың сопылық жолдағы орны: зікір, риязат, ішкі таза-ру

Тафаккур – ислам феноменологиясында жүрек пен сана арқылы Құдайды, жаратылыс заңдарын және өз-өзін пайымдауды білдіретін күрделі ұғым. Бұл ұғым Ясауилік дәстүрінде тек когнитивтік ойлау емес, сонымен қатар жүректің тазаруы мен мінез-құлықтың трансформациясы процесіне бағытталған практикалық рухани іс-әрекет ретінде түсіндіріледі. Ясауидің хикметтеріндегі тіл мен образдар тафаккурды жеке тәжірибе-ден (өз-өзімен есептесу) қауымдық және тәрбиелік практикаларға дейін жалғайтын біртұтас жүйені бейнелейді. Бұл жүйе үш негізгі элементте – зікір, риязат және ішкі тазару немесе тазкия арқылы жүзеге асады. А.Ясауи ілімінде бұл түсінік тек қана рационалды ойлау процесі емес, адамның жүрек пен сана үйлесімінде жүзеге асатын, рухани кемелдікке жетелейтін әдістемелік жол ретінде көрініс табады [3, 28 б.].

Сопылық дәстүрде тафаккурдың орталық орны оның үш өзара байланысқан рухани практикасымен тығыз байланысты. Зікір – Жаратушыны

үздіксіз еске алу мен жүректі Алланың есімдерімен нұрландыру амалы. Ясауи хикметтерінде зікір тек тілдік қайталау емес, «жүректің зікірі» арқылы нәпсіні бағындыру құралы ретінде сипатталады [4, 55 б.]. Зікір барысында тафаккур – Алланың хикметіне ой жүгірту – жүрек тазалығының негізгі шарты болып табылады, ойдың тереңдігі зікірдің сапасын айқындайды [5, 76 б.].

Риязат – сопылықтағы аскетикалық тәртіп пен өзін-өзі тәрбиелеу тәжірибесі. Ясауи өз дәуірінде қатаң риязат ұстанғаны туралы тарихи деректер сақталған. Риязат нәпсі қалауларын шектеу арқылы жүректің «қатты қабығын» жұмсартып, тафаккурға қажетті ішкі тыныштық пен зейінділік тудырады. Бұл тұрғыда тафаккур риязаттың рухани нәтижесі әрі оны тереңдететін фактор ретінде қарастырылады. Ал ішкі тазаруға келетін болсақ, ол адам болмысының рухани және моральдық кемелденуі. Ясауи ілімі бойынша, нәпсіні тазарту – Аллаға жақындаудың басты алғышарты, тафаккур осы тазару үдерісінің әдіснамалық негізі болып табылады [6, 245 б.]. Тазартылған жүрек қана құдайлық хикметті қабылдауға қабілетті, ал бұл қабылдау терең ойланумен (тафаккур) тікелей байланысты. Аталмыш үш практиканың өзінің атқаратын функционалдық қызметі бар. Зікір жүректі оятса, риязат нәпсіні бағындырады, ал тазару жүрек айнасының жарқырауын қамтамасыз етеді. Ясауидің хикметтерінде бұл үйлесім «инсан-и камил» – кемел адам идеалына ұмтылудың негізгі шарты ретінде көрініс табады [7, 43 б.].

Ахлақ пен әлеуметтік кеңістікті қалыптастырудағы тафаккурдың ықпалы

Ахлақ пен әлеуметтік кеңістік, яғни қоғамдық қатынастар, мәдени нормалар мен тәрбие институттары – Ясауи іліміндегі тафаккур ұғымының екі маңызды өлшемі. Ясауи іліміндегі тафаккур жеке адамның рухани кемелденуіне жол ашуымен қатар, қоғамдағы мінез-құлықтарды қалыптастыруда және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Ясауи хикметтерінде ізгілік, адалдық, қайырымдылық, шыдамдылық секілді адамгершілік қасиеттер жиі дәріптеліп, нәпсі, мақтаншақтық секілді теріс ұғымдар сыналады. Ахлақтың қоғамды ұстап тұратын ең үлкен күш екенін тарихи оқиғалар дәлелдеп берді. Адамзат өзінің жаратылысынан адасып, жаратылу мақсатынан ауытқыған кезде моральдық құлдырау мен азғындау көрініс береді. Осылайша, Ахмет Ясауиді тану – өз дінімізді, ұлттық болмысымызды, тарихымызды, мәдениетімізді, сондай-ақ өзімізді білу мен түсіну деген сөз. Ясауилік ілім мен мәдениеті шыннайы болмысымызға қайта оралуға, жеке және ұжымдық болмысымызды тазартуға, көтеруге және жетілдіруге, нәтижеде құтқарылуға жетуге үміттенетін қақпа болып табылады. Өмірлік тәжірибе көрсеткендей, рухани құндылықтарға құрметтің болмауы және олардан алшақтау – адамның өз нәпсісін тәрбиелей алмауымен әрі онымен күрес жолында жеңіске жете алмауымен тығыз байланысты. Сондықтан да адам ең алдымен берік

тафаккурға, яғни орнықты ойлау мен дұрыс пайымдау қабілетіне ие болуы қажет. Ғалымдардың арасында Хаяти Биже өзінің еңбегінде Ахмет Ясауидің мына хикметін келтіреді:

«Нәпсі жолына түскен жан – қор болар,

Жолдан тая басқан – күнәға батар,

Жатса-тұрса шайтанмен жолдас болар.

Нәпсіні жең, нәпсіні жең, ей жамандық қылған,

Соңғы сәтте нәпсің сені құл етер!» [8, 93 б.].

А.Ясауи мағрифат (рухани таным) ұғымын көркем метаформа арқылы түсіндіреді: «Мағрифат – берік камал, махаббат – сол камалдың падишасы, ақыл – оның уәзірі. Тілдің жолы – зікір, жүректің кеніші – тафаккур. Мүшәһада (Хақты жүрекпен сезіне) көңілде жүзеге асады. Шәкірттің құлағы – хикметке бағытталған. Рух махаббат теңізіне батып, дәруіштер сол теңізде шомылып, ғашықтыққа толады. Дәруіштердің жүрегiнiң iшiнде Алла мағрифат ағашын жаратқан: жүрек үйін – ихластан, оның жемісін – иманнан, жапырақтарын – тасдиқтан жаратқан, ал ақылды сол ағашқа құмарттырған [9, 67 б.]. Ұстаздың түсіндіруінше, бұл хикметтерді бойға сіңірудің ең қажетті шарты – тыңдай білуді үйрену. Өйткені, оның айтуынша, «дәруіштің екі құлағы әрдайым естиді, ал тыңдау өнерін меңгерген дәруіш хикметті сөздерді оңайырақ ұғып, олар туралы терең тафаккурға бойлайды».

Тафаккур сатысынан кейін келетін келесі рухани белес – истиғрақ, яғни құдайлық ғашықтыққа толық бойлау

күйі. Ясауийлік ілімде истиғрақ ерекше мәнге ие. Нағыз дәруіш – егер бір мүмін оның басына аяғын қойса да, тафаккур теңізінде ғарқ болып, оны жұртқа білдірмейтін жан. Сопылық жолда ұстаз шәкіртке былай деп насихат айтады: «Тариқат жолы – талап еткен дәруішті тафаккурға жетелейді, тафаккур – қорқынышқа, қорқыныш – үмітке, үміт – көз жасына, көз жасы – һидаятқа, һидаят – тауфиққа, тауфиқ – тағатқа, тағат – зікірге, зікір – яқинға, яқин – һамд пен сәнаға, һамд пен сәна – махаббатқа, махаббат – разылыққа, разылық – бақытты мекенге, бақытты мекен – Хақтың дидарына қауышуға бастайды». Бұл тафаккур арқылы бас-талған рухани жол қорқыныш пен үмітті, көз жасы мен һидаятты, ең соңында Хақтың дидарына қауышуды қамтитын сатылы кемелдік жолына айналады [9, 70 б.].

Ясауидің хикметтері бүгінгі күнге дейін зерттеушілер тарапынан жан-жақты текстологиялық талдаудан толық өтпеген. Осыған байланысты Ясауидің сопылық дүниетанымын терең әрі толыққанды ұғыну үшін оның мұраларын текстологиялық әдіспен қарастырып, ғылыми тұрғыдан дәлелденген канондық мәтін әзірлеу қажеттілігі туындайды. Бұл жөнінде И.Хаққұл да өз пікірін былайша білдіреді: «Демек, Ясауи-нуда атқарылуы тиіс жұмыстардың ауқымы өте кең. Алайда олардың ішінде, біздің пайымдауымызша, ең маңыздысы – «Диуани-Хикметтің» негізінде барынша сенімді әрі ықтимал тұрғыдан шынайы нұсқасын қалыптастыру болып табылады» [10, 35 б.].

А.Ясауидің моральдық философиясының мәні – ислам. Оның даналығының қайнар көзі – Құран Кәрім. «Диуани-Хикмет» – А.Ясауидің хикметтері қамтылған жинақ. Хикмет діни және сопылық хикметтерді білдіреді. Диуани Хикмет немесе «Дәфтар-и сани» түркілер үшін Құраннан кейінгі екінші кітап деуге болады.

Нәтижелер

Бұл зерттеу нәтижесінде жеке адамның рухани дамуы мен қоғамдық имандылық құрылысы жағынан да Қожа Ахмет Ясауидің «тафаккур» ұғымының маңызды орын алатыны анықталды. Өйткені Ясауи хикметінің Құран мен хадис дәстүрлеріне сүйене отырып, ой-сананы тазарту мен жүректі тазарту жолындағы таптырмас кезең ретінде қарастыратыны байқалады. Мәтіндік талдау – тафаккурдың тек ақыл-ой әрекеті ғана емес, сондай-ақ зікір, риязат пен қызмет секілді сопылық тәжірибелермен қуатталған рухани жүзеге асыру процесі. Сонымен бірге Ясауидің тафаккур туралы түсінігі сол кезеңдегі басқа да Орта Азиялық сопылық дәстүрлермен салыстырғанда жеке адамның ішкі ой-өрісі мен иләһи ақиқатқа бағдарлануында ерекше. Зерттеу тафаккурдың жеке тәжірибе ғана емес, әлеуметтік бірлік пен моральдық тәртіпті нығайтуда функционалды рөл атқаратынын көрсетеді. Зерттеуіміздің нәтижесінде алынған деректер Ясауидің тафаккур туралы түсінігі қазіргі сопылық зерттеулер мен рухани білім үлгілері үшін тамаша теориялық негіз беретінін көрсетеді.

Қорытынды

Қожа Ахмет Ясауи іліміндегі тафаккур ұғымы – исламдық дүниетаным мен түркілік сопылық дәстүрде де терең философиялық және практикалық мазмұнға ие тұғырлы категория. Жүрек пен ақылдың үйлесімділігін айғақтайтын бұл ұғым Ясауидің «Диуани хикмет» шығармасында жеке рухани ізденістің ғана емес, сонымен бірге қоғамның ахлақтық, мәдени және әлеуметтік үйлесімін қалыптастырудың да іргелі принципі ретінде көрінеді. Жасалған зерттеуіміз көрсеткендей, Ясауи тафаккурды тек интеллектуалдық рефлексия ретінде шектемей, оны рухани тәжірибе, жүрек тәрбиесі, нәпсіні тазартып, «инсан-и камил» – кемел адам дәрежесіне жетуге бағытталған кешенді амалдар жүйесі ретінде ұсынады.

Ең әуелі тафаккурдың Құран мен сүннеттегі негіздерін ескеру маңызды. Қасиетті мәтіндерде жаратылысты, өмірдің мәнін және Құдайдың құдіретін терең оймен пайымдауға шақыратын аяттар мен хадистер Ясауи дәстүрінде өзіндік педагогикалық бағдарға айналады. Ясауи үшін тафаккур – тек ойлау қабілетінің жаттығуы емес, «қалб» – жүрек арқылы танылатын хикметке жетудің жолы. Осы арқылы сопылық тәжірибе рационалды талдаумен қатар жүректің «нұрлануына» сүйенетін тұтас құбылысқа айналады. Зерттеу барысында айқындалған тағы бір маңызды қыры – тафаккурдың сопылық жолдағы негізгі амалдармен – зікір, риязат және ішкі тазару үдерістерімен сабақтастығы. Зікір

арқылы жүрек Алланы еске алып, сана Жаратушыға бағытталады, риязат нәпсіні тәртіпке келтіріп, рухани кемелдікке жол ашады, ішкі тасзару адам болмысын ахлақтық тұрғыдан кемелдендіреді. Осы үш амалдың тоғысында тафаккур жүрек пен ақылды тұтастырып, рухани кемелдікке жетелейтін басты дәнекер қызметін атқарады. Бұл процесс адамның жеке ішкі тәжірибесімен ғана шектелмей, қоғамда ізгілік пен әділеттіліктің орнығуына да ықпал етеді. Ясауи хикметтеріндегі ахлақтық идеалдар тафаккурды қоғамдық жауапкершілік пен адамгершілік құндылықтарды нығайтатын тәжірибе ретінде ұғынуға мүмкіндік береді. Оның хикметтерінде үнемі көрініс табатын адалдық, кішіпейілділік, мейірімділік секілді қасиеттер түркілік мұсылман қауымының әлеуметтік ынтымағын күшейтіп, ортақ мәдени-діни бірегейлікті сақтауға қызмет етті. Мұндай әлеуметтік-мәдени әсер тафаккурды рухани тәрбие құралы ретінде танытады.

Қожа Ахмет Ясауи дәстүріндегі тафаккурдың қоғам өміріндегі рөлі қазіргі заман үшін де өзектілігін жойған жоқ. Қоғамдық келісім мен моральдық құндылықтардың әлсіреу қаупі байқалатын қазіргі кезеңде Ясауи іліміндегі тафаккур түсінігі – жеке тұлғамен қоса тұтас қоғамның да ішкі мәдениетін қалыптастыратын рухани бағдар бола алады. Бұл ұстаным заманауи дерадикализация, діни сауаттылықты арттыру және ұлттық бірегейлікті сақтау үдерістерінде құнды үлес қосуға қабілетті. Осылайша, Ясауи іліміндегі тафаккур – жеке және ұжымдық рухани тәжірибенің өзегін құрайтын әмбебап категория. Оның негізінде ақыл мен жүректің үйлесімділігі, адамның өз-өзін тануы мен қоғамның адамгершілік кемелденуі жатыр. Бұл қырлары арқылы Ясауи ілімі тек өзінің тарихи дәуірімен шектелмей, бүгінгі исламдық дүниетаным мен сопылық зерттеулер үшін де құнды теориялық және практикалық ресурс болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Al-Kindi. On First Philosophy / ed. A. Ivry. – Albany: SUNY Press, 1974. – 180 p.
2. Al-Farabi. Al-Madina al-Fadila / ed. R. Walzer. – Oxford: Clarendon Press, 1985. – 234 p.
3. Knysh, A. Islamic mysticism: A short history. – Leiden: Brill, 2010. – 28-31 p.
4. DeWeese, D. Islamization and native religion in the Golden Horde. – University Park: Penn State University Press. 1999. – 114 p.
5. Schimmel, A. Mystical dimensions of Islam. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2011. – 136 p.
6. Saeed, A., Hussein, M. Tazkiyah and spiritual purification in classical Sufism // Journal of Sufi Studies. – 2020. – Vol. 9 №2. – P. 243-260.
7. Trimingham, J. S. The Sufi orders in Islam. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 89 p.
8. Yesevi, A. Divan-i Hikmet / terc. Hayati Bice. – Ankara, 2010. – 312 p.
9. Yesevî, A. Yesevî'nin Fakr-namesi ve İki Farsça Risalesi / çev. Kemal Eraslan, Necdet Tosun. – Ankara: A.Y. Ü. Yayınları. 2017. – 180 s.
10. Хаққұл И. Ахмад Яссавий. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабият ва санъат нашрияти, 2001. – 64 с.

REFERENCES

1. Al-Kindi. On First Philosophy / ed. A. Ivry. – Albany: SUNY Press, 1974. – 180 p. (in English)
2. Al-Farabi. Al-Madina al-Fadila / ed. R. Walzer. – Oxford: Clarendon Press, 1985. – 234 p. (in English)
3. Knysh, A. Islamic mysticism: A short history. – Leiden: Brill, 2010. – 28-31 p. (in English)
4. DeWeese, D. Islamization and native religion in the Golden Horde. – University Park: Penn State University Press. 1999. – 114 p. (in English)
5. Schimmel, A. Mystical dimensions of Islam. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2011. – 136 p. (in English)
6. Saeed, A., Hussein, M. Tazkiyah and spiritual purification in classical Sufism // Journal of Sufi Studies. – 2020. – Vol. 9 №2. – P. 243-260. (in English)
7. Trimingham, J. S. The Sufi orders in Islam. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 89 p. (in English)
8. Yesevi, A. Divan-i Hikmet / terc. Hayati Bice. – Ankara, 2010. – 312 p. (in Turkish)
9. Yesevî, A. Yesevî'nin Fakr-namesi ve İki Farsça Risalesi [Yesevi's Fakr-name and Two Persian Treatises] / çev. Kemal Eraslan, Necdet Tosun. – Ankara: A.Y. Ü. Yayınları. 2017. – 180 s. (in Turkish)
10. Hakkul I. Ahmad Yassavi [Akhmet Yassavi] – Toshkent: Fafur Fulom nomidagi Adabiyat va san»at nashriyati, 2001. – 64 s. (in Uzbek)

Авторлар туралы мәлімет:

Ботакараев Бауыржан Куанышбаевич – PhD, «Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы» Ясауитану ғылыми орталығының аға ғылыми қызметкері (Түркістан, Қазақстан, e-mail: bake.kaz.tr@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-8164-8049)

Сайпулла Моллақанағатұлы – PhD, «Әзірет Сұлтан» Ұлттық тарихи-мәдени музей-қорығы» Ясауитану ғылыми орталығының басшысы (Түркістан, Қазақстан, e-mail: mollakanagatuly@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8411-5977)

معلومات عن المؤلفين:

Ботакарайев Бауыржан – доктор (PhD), баһт Оул вв маркз العلمв лдрاسة ياساوي، التابع للمتحف الوطنف التاريخف والثقافف «أزفرت سلطان» (تركستان، كازاخستان).

سايبولا مولاكاناغات أولف – دكتوراه (PhD)، رئفس الماركز العلمف لدراسة ياساوي، التابع للمتحف الوطنف التاريخف والثقافف «أزفرت سلطان» (تركستان، كازاخستان).

Information about authors:

Botakarayev, Bauyrzhan – PhD, National Historical-Cultural Museum-Reserve «Azret Sultan», Senior researcher at the Yassawi Research Center. (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: ake.kaz.tr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8164-8049).

Saipulla Mollakanagatuly – PhD, National Historical-Cultural Museum-Reserve Head of the Yassawi Research Center (Turkistan, Kazakhstan, e-mail: mollakanagatuly@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8411-5977)

Информация об авторах:

Ботакараев Бауыржан – Национальный историко-культурный музей-заповедник «Азрет Султан», Старший научный сотрудник научного центра Ясавиедения (Туркестан, Казахстан, e-mail: ake.kaz.tr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8164-8049).

Сайпулла Моллаканатагулы – PhD, Национальный историко-культурный музей-заповедник «Азрет Султан», Руководитель научного центра Ясавиедения (Туркестан, Казахстан, e-mail: mollakanagatuly@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8411-5977)